

بررسی و ارزیابی جایگاه علمی زنان شیعه در عصر رسالت و حضور

سیده طیبه مغماس زاده^۱

^۱ کارشناس ارشد الهیات (علوم قرآن و حدیث)، دانشکده علوم انسانی
، گروه معارف اسلامی، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، ایران

tayebehmoghames@yahoo.com

چکیده

موضوع نقل و گزارش حدیث توسط بانوان، بخش مهمی از تاریخ شکل گیری و تطور حدیث به شمار می آید. تحقیق حاضر، در صدد است اهتمام پیامبر (ص) و اهل بیت ایشان را در جهت ارتقای سطح فکری و فرهنگی بانوان و نیز تلاش های علمی جامعه زنان را در کنار آن باز گو نماید. تأکید آیات و روایات بر وجوب فراگیری دانش، حضور مستمر و سازنده مسلمانان را در عرصه های مختلف علمی به بار آورد. در این میان زنان نیز همگام با مردان در ثبت و ضبط حدیث سهم بسزایی داشتند. مروری بر سلسله اسناد کتب روایی و مجموعه کتب تاریخی و... بیانگر حضور مؤثر آنها در این مهم است.

واژه های کلیدی: تاریخ حدیث، ثبت و ضبط حدیث، نقل و گزارش حدیث، معصومان (ع)، بانوان

Sayedeh Tayebbeh, moghames zadeh¹

¹ *Department of Theology, University of Bushehr, Bushehr, Iran*

Abstract

Subject quoted tradition reported by women, an important part of the history of the formation and evolution the tradition is considered. Research, is seeking efforts Prophet and his household, as well as women in order to promote cultural and intellectual efforts women in the scientific community around it will iterate. Verses and traditions emphasize the necessity of learning, continuous and constructive participation of Muslims in different fields of science to bring. The women, along with men's record was an important contribution to the tradition. An overview of the range of validity of documents, books and collections of historical books and ... It is important to indicate their presence.

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی International Congress on Culture and Religious Thought

دانش اندوزی و کسب معارف دینی در اسلام از جایگاه ویژه ای برخوردار است. آیات آغازین وحی گواه آن است که اولین قانون اسلام، ضرورت تحصیل دانش است. مضمون آیات دیگر همچون سوگند به ابزار نوشتن، ترفیع درجه دانشمندان و امتیازاتی که برای آنها منظور شده، همگی بر اهمیت کسب آگاهی و دانش دلالت دارد. یکی از مهمترین حقوقی که در آن اسلام بین زن و مرد تفاوتی قائل نشده، حق آموزش است. این دین همچنان که زمینه دانش اندوزی را برای مرد فراهم ساخته، این اختیار را به زن داده تا در سایه این آزاد اندیشی به تحصیل دانش بپردازد. فراز های "یا ایها الناس" و "یا ایها الذین آمنوا" خطابهای عمومی و همگانی هستند که در آن عموم بشریت برای کسب آگاهی های لازم و درک کمالات روحی و معنوی دعوت شده و در این خطابها، زنان و مردان تفاوتی با همدیگر ندارند. نیز استقبال قشربانوان از این فراخوان الهی، بیانگر اهتمام آنها به سازندگی و ارتقای فردی و اجتماعی جامعه اسلامی بوده که در متن این جستار به تفصیل خواهد آمد.

۲- سیره پیامبر (ص)

۲-۱ سیره گفتاری

پیامبر اسلام (ص) بارها در جمع مسلمانان با بیان اهمیت دانش اندوزی و ارزش علم، مشوق آنها در فراگیری دانش شد. دانشمندان را وارث پیامبران^۱ و قلم عالم را برتر از خون شهید معرفی کرد^۲ و در

کلام تا بدان جا پیش رفت که همگان را به تحصیل علم ولو در دور ترین نقاط، دعوت کرد^۳ و به همه کسانی که در تکاپوی دانشند، مژده بهشت داد.^۴

با صرف نظر از روایات عامی چون "طلب العلم فریضه"^۵؛ کسب دانش واجب است و "طلب العلم فریضة علی کل مسلم"^۶؛ کسب دانش بر هر مسلمانی واجب است، احادیث فراوانی از آن حضرت نقل شده که ضرورت تحصیل علم و معرفت را به ویژه برای زنان، بیان می دارد. در این مورد از پیامبر (ص) نقل شده است: "طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة"^۷؛ کسب دانش بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است.

۲-۲ سیره کرداری

گذشته از نمونه های گفتاری از پیامبر (ص) در تشویق زنان به کسب دانش، تلاش های آن حضرت در عملی ساختن این مهم، در موارد زیر بررسی می گردد:

^۱ - روضة الواعظین، ص ۹؛ بحار الانوار، ج ۷، ص ۲۲۶

^۲ - الامالی، طوسی، ص ۵۲۱

^۳ - روضة الواعظین، ص ۱۱؛ مشکاة الانوار، ص ۲۳۹

^۴ - بصائر الدرجات، ص ۲۳-۲۴؛ الکافی، ج ۱، ص ۸۳

^۵ - الکافی، همان، ص ۳۱

^۶ - المحاسن، ج ۱، ص ۳۵۳؛ دعم الاسلام، ج ۱، ص ۸۳

^۷ - کنز الفوائد، ص ۲۳۹؛ مشکاة الانوار، ص ۲۳۶؛ عدة الداعی، ص ۶۳

۲-۲-۱ تأکید بر بالا بردن سطح علمی خانواده

با توجه به تأثیر ارتقای فکر زنان در رشد و خانواده و جامعه ، توصیه هایی چند از پیامبر(ص) در اهمیت سطح معرفت و آگاهی همسران، به دست رسیده است. تأکید بر تعلیم همسر و فرزندان چنان اهمیتی دارد که از آن بزرگوار نقل شده است:

"لا یلقى الله سبحانه أحد بذنب أعظم من جهالة أهله و اولاده"^۱

در روز قیامت کسی با گناهی بالاتر از نادانی همسر و فرزندان خدای سبحان را ملافات نمی کند.

به همین جهت در عصر آن حضرت ، آموزش یکی از انواع مهرها به شمار می آمد.^۲ آموزش فرزندان دختر از جمله برنامه هایی بود که پیامبر (ص) نسبت به آن عنایت خاصی داشت . علاوه بر دستور عام آن حضرت در تعلیم فرزندان از سوی والدین^۳، در توصیه ای جداگانه تعلیم دختران و حتی کنیزان را مورد تأکید قرار داده و فرموده است:

"من كانت له ابنة فأدبها فأحسن تأديبها و علمها فأحسن تعلیمها فأوسع عليها من نعم الله التي أسبغ عليها كانت له منعة و ستر من النار"^۴

هر کس دختری داشته باشد و او را نیک ادب آموزد و آموزش دهد و از نعمت هایی که خدا در اختیارش قرار داده به او ببخشد ، آن دختر مانع و سپری از آتش برای او خواهد بود.

همچنین می فرماید:

"أیما رجل كانت عنده ولیدة فعلمها فأحسن تعلیمها و أدبها فأحسن تأديبها ثم أعتقها و تزوجها فله أجران"^۵

هر کس کنیزی داشته باشد و او را خوب آموزش دهد و به طور شایسته ای تربیت کند سپس آزاد کرده و همسر دهد ، پاداشی دو چندان خواهد داشت.

۲-۲-۲ دستور به پرسش

در روایتی از امیر مؤمنان علی (ع) آمده است:

"أتی النساء إلی بعض النساء النبی (ص) فحدثنها فقلت یا رسول الله ان هؤلاء النسوة جئن یسألنک عن شيء یستحیی من ذکره . قال: یسألن عما شئن قال: الله لا یستحی من الحق"^۶

گروهی از زنان نزد یکی از همسران پیامبر آمدند و با او گفتگو کردند. همسرش گفت: ای پیامبر! این زنان آمده اند تا از شما سؤالاتی

^۱ - المحجة البيضاء، ج ۳، ص ۷۳

^۲ - الکافی ، ج ۵، ص ۳۸۰؛ وسائل الشیعة، ج ۲۰، ص ۲۶۲

^۳ - روضة الواعظین ، ص ۳۶۵

^۴ - مجمع الزوائد، ج ۸، ص ۱۵۸؛ کنز العمال ج ۱۶، ص ۲۵۲

^۵ - المصنف ، ج ۳، ص ۵۱۵؛ صحیح بخاری، ج ۶، ص ۱۲۰

^۶ - دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۱۱۵؛ صحیح بخاری، ج ۶، ص ۱۲۰

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

بپرسند اما از گفتن آن شرم دارند. پیامبر فرمود: از هر چه می خواهند بپرسند که خداوند از گفتن حق شرم ندارد.

۲-۲-۳ دستور به حضور در مسجد

در صدر اسلام، حضور زن در مسجد فرصتی برای بهره مندی مستقیم او از ناب ترین و تازه ترین آموزه های دین اسلام بود. بر همین اساس پیامبر (ص) با باز داشتن زن از حضور در مساجد و محافل عمومی به شدت مخالفت ورزیده و دستور داد:

" إذا استأذنت امرأة أحدكم إلى المسجد فلا يمنعها"^۱

هرگاه همسران خواهان رفتن به مسجد بود، مانع نشوید و در برخی موارد زنان را مستقیماً مورد خطاب قرار می دهد. از ام عطیه نقل شده است:

"أمرنا أن نخرج في العیدین العواتق و ذوات الخدور"^۲

رسول خدا به ما دستور داد دختران نوجوان و بالغ را در دو عید فطر و قربان بیرون ببریم.

۲-۲-۴ تشویق به دانش اندوزی

اسماء بنت یزید انصاری به نمایندگی از سایر زنان خدمت پیامبر (ص) رسید و در جمع صحابیان در ضمن سخنی، خطاب به ایشان گفت:

"... و إنا معشر النساء محصورات مقصورات، قواعد بیوتکم و مقضى شهواتکم و حاملات أولادکم و إنکم معاشر الرجال فضلتُم علينا بالجمع و الجماعات و عیادة المرضى و شهود الجنائز و الحج بعد الحج و أفضل من ذلك الجهاد فی سبیل الله عزوجل و إن الرجل إذا خرج حاجاً أ معتمراً أو مجاهداً، حفظنا لکم أموالکم و غزلنا أثوابکم و ربینا لکم أولادکم أفما نشارکم فی هذا الأجر والخیر؟ فالتفت النبی الی أصحابه بوجه کله ثم قال: هل سمعتم مقالہ امرأة قط أحسن من مسائلتها فی امر دینها من هذه؟ فالتفت النبی (ص) الیها فقال: إفهمی أیتها المرأة وأعلمی من خلفک من النساء أن حسن تبعل المرأة لزوجها و طلبها مرضاته و اتباعها موافقته يعدل ذلك کله"^۳

... و ما قشر زنان در محدودیت به سر برده؛ دستان از همه جا کوتاه و در حکم پایه های خانه و برآورنده نیاز های جنسی و کشاننده بار سنگین تربیت فرزندانان هستیم. ولی شما آقایان با حضور در جمعه ها، گرد همایی ها و عیادت بیماران، مراسم تشییع و سفرهای پیایی حج بر ما برتری یافتید و بالاتر از همه اینها جهاد در راه خدای عزوجل است و حال آنکه وقتی یکی از شما به حج یا عمره مشرف شده یا به جهاد می رود از دارایی تان نگهداری کرده؛ لباسهایتان را بافته و فرزندانان را پرورش می دهیم. آیا در این اجر و نیکی با شما شریک نخواهیم بود؟ پیامبر (ص) با تمام وجود رو به اصحابش کرد و فرمود: هرگز سخنی زیباتر از پرسش این زن از مسائل دینش شنیده بودی؟ گفتند: نه ای رسول خدا! هرگز گمان نمی کردیم زنی بتواند این

^۱ - عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۱۳۶

^۲ - صحیح مسلم، ج ۳، ص ۲۰

^۳ - الاستیعاب، ج ۴، ص ۳۵۰؛ اسد الغابه، ج ۷، ص ۱۷-۱۸

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

چنین سخن بگوید. پیامبر(ص) رو به زن کرد و فرمود: بدان ای زن و به زنان همراه خویش نیز بفهمان، نیک همسرداری کردن و به دنبال خشنودیش بودن و پیروی از او با همه اینها برابری می کند.

۲-۲-۵ آموزش ویژه برای زنان

شدت اهتمام پیامبر(ص) در یادگیری زنان تا بدان حد بود که وقتی به گمان وی صدا به گوش زنان نمی رسید، سخنانش را مجدداً برای آنها عرضه می داشت. از ابن عباس نقل شده است:

"إن رسول الله خرج ومعه بلال فظن أنه لم يسمعن و أمرهن بالصدقه..."^۱

رسول خدا همراه بلال از مسجد خارج شد و گمان کرد زنان صدایش را نشنیدند؛ پس آنها را اندرز داد و به دادن صدقه امر کرد...

۳ - تلاش های علمی زنان در عصر رسالت

سخنان و سیره عملی پیامبر(ص) عامل اصلی ورود زنان به عرصه دانش اندوزی است. تکاپوهای زنان در این دوره به صورت های زیر تجلی یافته است:

۳-۱ حضور در مسجد

از عایشه نقل شده است:

"لقد كان رسول الله (ص) يصلي الفجر فيشهد معه نساء من المؤمنات متلفعات بمروطهن ثم يرجعن الى بيوتهن فلا يعرفن من شدة الغلس"^۲

پیامبر خدا نماز صبح را به جا می آورد و عده ای از زنان مومن در حالی که با عبا خود را پوشانده بودند، با او می آمدند سپس باز می گشتند و از شدت تاریکی قابل شناسایی نبودند.

در خبری از فاطمه بنت قیس آمده است:

"نودی في الناس أن الصلاة جامعته فانطلقت فيمن انطلقمن الناس فكنت في الصف المقدم وهو يلي المؤخر من الرجال"^۳

ندادادند نماز جماعت بر پا می شود. من نیز با مردم روانه مسجد شدم و در صف اول که به دنبال آخرین ردیف مردان بود، قرار گرفتم.

۳-۲ درخواست آموزش ویژه

در گزارش ها آمده است به خاطر ازدحام جمعیت مردان در مسجد، عده ای از زنان خدمت پیامبر رسیدند و درخواست تعیین روز های ویژه برای نیدن حدیث کردند. از سعید خدری چنین روایت شده است:

^۱ صحیح بخاری، ج ۱، ص ۲۳

^۲ همان، ص ۲۱۰؛ صحیح مسلم، ج ۲، ص ۱۱۸

^۳ صحیح مسلم، ج ۸، ص ۲۰۵

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

"قال النساء للنبي غلبنا عليك الرجال فاجعل لنا يوما من نفسك ففأتيك تعلمًا مما علمك الله..."^۱

مردان در مراجعه به شما بر ما پیشی گرفتند روزی را هم برای ما تعیین کن که نزد تو آییم و از آنچه خداوند به تو تعلیم داده به ما نیز بیاموزی.

۳-۳ اشتیاق در شنیدن حدیث

عبد الله بن رافع چنین نقل می کند:

"كانت أم سلمة تحدث أنه سمعت النبي(ص) يقول على المنبر "أيها الناس" فقالت لماشطتها : لفي رأسي.قالت: فقالت : فديتك قال:"أيها الناس" قلت : ويحك أو لسننا من الناس؟"^۲

ام سلمه می گوید : داشتم موهایم را شانه می کردم که شنیدم پیامبر فرمود: ای مردم ! به آرایشگر گفتم : موهایم را جمع کن گفت: فدایت شوم فرمود: ای مردم ! گفتم : وای بر تو آیا از مردم نیستیم؟

۴-۳ پرسش از پیامبر

از جمله فعالیت های علمی بانوان ، مراجعه آنها به پیامبر برای آگاهی از مسائل دین است. از ابن عباس نقل شده است:

"إن امرأة من خثعم سألت رسول الله فقالت : يا رسول الله إن فريضة الله في الحج على عباده أدركت أبي شيخا كبيرا لا يستطيع أن يстمسك على الراحلة فهل تری أن أحج عنه؟ فقال :نعم."^۳

زنی از قبيله خثعم از پیامبر پرسید: ای رسول خدا ! حج تکلیف الهی بر بندگان است و تو از پدرم خبر داری که توانایی نشستن بر مرکب را ندارد به نظر شما آیا می توانم به جای او حج گزارم؟ فرمود: بله.

۵-۳ نقش همسران پیامبر(ص)

همسران پیامبر در زمان حیات ایشان و بعد از آن مرجع مردم درمسائل دین بودند. خانه هر یک از آنها به منزله مدرسه ای بود که طالبان حدیث در آن اجتماع کرده و به فراگیری شریعت و انواع حکمت مشغول می شدند. چنان که رشید رضا حکمت عمومی و دلیل اصلی تعدد همسران ایشان را تعلیم و تربیت امت دانسته تا به عنوان مرجعی برای عموم صحابیان از زن و مرد قرار بگیرند.^۴ بسیاری از مفسران در تفسیر آیه "و اذکرن ما یتلی فی بیوتکن من آیات الله والحکمة"^۵، مقصود از حکمت را آموزش احکام دین و سنت پیامبر(ص) دانسته اند.^۶

^۱ - صحیح بخاری، ج ۱، ص ۳۴؛ الطرائف، ص ۲۱۹

^۲ - مسند احمد بن حنبل، ج ۶، ص ۲۹۷

^۳ - الخلاف، ج ۲، ص ۳۸۶؛ تذکره الفقهاء، ج ۷، ص ۱۲۷

^۴ - حقوق النساء فی الاسلام، ص ۱۰۴-۱۰۵

^۵ - و آن آیات و حکمت های الهی را که در خانه هایتان تلاوت می شود، به دیگران یاد آوری کنید. (احزاب: ۳۴)

^۶ - برای نمونه رک: احکام القرآن، ج ۱ ص ۲۸؛ تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۱۱۶؛ جامع البیان، ج ۲۲، ص ۱۳؛ مجمع البیان، ج ۸، ص ۱۵۸؛ تفسیر صافی، ج ۴، ص ۱۸۹ و ج ۶، ص ۴۲

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

همچنان که بر اساس گزارش های تاریخی ورجا لی ، برخی از زنان آن حضرت را در ردیف محدثان به نام قرار گرفته اند. از آن جمله ام حبیبه نقل ۶۵ حدیث^۱، ام سلمه ۳۷ حدیث^۲، زینب بنت جحش ۱۸ حدیث^۳، میمونه بنت حارث ۱۳ حدیث^۴ بوده و برخی از آنه مانند ام سلمه و عایشه به فقاهت شهرت یافتند.

۴ - سیره امامان معصوم (ع)

۴-۱ سیره گفتاری

از آنجا که به عقیده شیعه ، قول ، فعل و تقریر ائمه (ع) در امتداد سیره نبوی و مروج آن است، گزارش های فراوانی از آن بزرگواران به ثبت رسیده که از محتوای آنها می توان به جایگاه دانش و اشتیاق آنها در بالا بردن سطح اندیشه و معرفت عموم به ویژه شیعیان، پی برد. از آن جمله از امام علی (ع) روایت شده است:

"علموا صبیانکم ما ینفعهم الله به"^۵

به فرزندانان چیزهایی بیاموزید که از طریق آن مشمول پاداش الهی شوند.

عیسی بن عبد الله از عمری از امام صادق (ع) نقل کرده است:

"طلب العلم فريضة من فرائض الله"^۶

کسب دانش یکی از واجبات الهی است.

امام حسن عسکری (ع) در ضمن حدیثی از نادانی شیعیان به "بی سرپرستی" یاد کرده و می فرماید :

"ألا فمن كان من شيعتنا عالما بعلمونا و هذا الجاهل بشريعتنا المنقطع عن مشاهدتنا یتیم فی حجره ألا فمن هداه و أرشده و علمه شريعتنا كان معنا فی الرفیق الأعلى"^۷

آگاه باشید چنان چه فردی از شیعیان آگاه به آموزه های ما ، شخص نا آگاهی را که از شریعتمان جدا و از دیدن ما محروم می باشد و به منزله یتیمی تحت حمایت اوست ، راهنمایی کرده و شریعت را به او بیاموزد، در بهشت برین همنشین ما خواهد بود.

۴-۲ سیره کرداری

^۱ - سیر اعلام النبلاء، ج ۲، ص ۲۱۹

^۲ - همان ، ص ۲۱۰

^۳ - همان، ص ۲۱۸

^۴ - الاصابه، ج ۸، ص ۳۰۴

^۵ - سیر اعلام النبلاء، ج ۲، ص ۲۱۰

^۶ - تهذیب الکمال، ج ۳، ص ۲۲۷

^۷ - الخصال، ص ۶۱۴

^۸ - بصائر الدرجات، ص ۲۳

^۹ - عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۱۷

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

مطالعه گزارش های تاریخی و روایی ما را با شواهدی از عملکرد ائمه (ع) در ارتقای سطح فکری و آموزشی زنان شیعه در جهت مبارزه با جهالت آنان رو به رو می سازد. جلوه های این تلاش در قالب موارد زیر بیان می شود:

تأکید بر بالا بردن سطح علمی خانواده

در روایاتی چند از پیشوایان دین تأکید شده که از ازدواج با زنان نادان پرهیز شود. از آن جمله سخن امام علی (ع) است که فرمود:

"أياكم و تزويج الحمقاء"^۱ از ازدواج با زن کم خرد بپرهیزید. نظیر همین روایت از امام صادق (ع) نیز نقل شده است.^۲ اهمیت نقش تعلم و تعقل زنان به میزانی است که حتی در مورد زنانی که مسئولیت شیر دهی کودکان را به عهده دارند نیز توصیه شده است. از امام باقر (ع) نقل شده است که پیامبر (ص) فرمود:

"لا تسترضعوا الحمقاء فأن اللبن يعدى"^۳

زن احمق را برای شیر دادن به خدمت نگیرید که شیر قابل سرایت است.

۴-۲-۱ آموزش ویژه برای زنان

مروری گذرا بر روایات رسیده از ائمه (ع) از طریق زنان ، حاکی از مشارکت آنها در جلسات درس و موافقت آنان با حضور زنان در این مجالس دارد.

دسته دیگری از روایات اگر چه از طریق زنان نقل نشده امام مخاطب آنها زنان می باشد. وجود این نوع روایات در کتب شیعه بر اهتمام پیشوایان دین در بالا بردن سطح درک و معرفت زنان شیعه به عنوان حاملان مبانی و اصول این مذهب دلالت دارد.

یکی از این روایت ها چنین است. امام صادق (ع) فرمود:

"حرّة تزوجت عبدا فولدت منه فهی أحق بولدها منه وهم أحرار فإذا أعتق الرجل فهو أحق بولده منها لموضع الأب"^۴

زن آزادی که با غلامی ازدواج کند و از او صاحب فرزند شود نسبت به فرزندانش سزاوار تر است ولی اگر مرد آزاد شد ، به خاطر اهمیت جایگاه پدر، نسبت به فرزندانش سزاوارتر است.

۴-۲-۲ تشویق زنان به دانش اندوزی

در کنار گزارش هایی از سیره رسول اسلام در مورد تشویق زنان به شرکت در مجالس عام که با هدف پاسداشت مقام علمی زن صورت می گرفت ، روایاتی از ائمه (ع) نیز در دست است که تکرار سیره پیامبر (ص) و به نوعی تداعی کننده پیوند نا گسستنی سیره امامان معصوم (ع) با سنت نبوی است. به دو روایت زیر در این زمینه توجه کنید: از داوود بن کثیر رقی روایت شده است:

^۱ - الکافی، ج ۵، ص ۳۵۳؛ تذکرة الفقهاء، ج ۲، ص ۶۹۵

^۲ - المقتعه، ص ۵۱۳؛ الکافی، همان، ص ۳۵۴

^۳ - الکافی، ج ۶، ص ۴۳؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۷۸

^۴ - من لا یحضره الفقیه، همان، ص ۲۷۵؛ وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۸۱؛ الحدائق الناضرة، ج ۲۵، ص ۸۵

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

"کنت عند أبي عبد الله الصادق (ع) فدخلت حبابة الوالبيه و كانت خيرة فسألته عن مسائل في الحلال و الحرام فتعجبنا عن حسن تلك المسائل إذ قال لنا: أرايتم مسائل أحسن من مسائل حبابة الوالبيه؟ فقلنا جعلنا فداك! لقد وقرت ذلك في عيوننا و قلوبنا"^۱

نزد امام صادق (ع) بوديم كه حبابه والبيه كه زن نيكو كارى بود، وارد شد و مسائلى از حلال و حرام پرسيد. در ميان شگفتى مان از خوبى اين پرسش ها، امام فرمود: آيا تا به پرسش هاى بهتر از پرسش هاى حبابه والبيه شنیده بوديد؟ گفتيم : نه فدایت شويم. اهميت مسائل دين را در نظرمان بالا برد. ابو بصير مى گويد:

"دخلت أم خالد العبدية على أبي عبدالله (ع) و أنا عنده فقالت: جعلت فداك إنه ليعتريني في بطني قراقرير و قد وصف لي أطباء العراق النبيذ بالسويق و قد وقفت و علمت كاهيتك له فأحببت أن أسألك في ذلك . فقال : و ما يمنعك عن شربه؟ قالت : قلدتك في ديني فألقى القى الله عزوجل حين القاه فأخبره أن جعفر بن محمد أمرني و نهاني. فقال : يا أبا محمد! ألا تسمع إلى هذه المرأة و هذه المسائل ؟ لا و الله لا آذن لك قطرة منه..."^۲

ام خالد عبدی بر امام صادق وارد شد و گفت: صдахایی در شکم مرا رنج می دهد و پزشکان عراق شراب خرمای آمیخته با آرد را برایم تجویز کردندولی من نا خوشنودی تو را از نوشیدن آن می دانستم و خوش داشتم حکم آن را از شما بشنوم .فرمود چه باعث شد كه از خوردن آن دست بكشی ؟ ام خالد گفت: در دینم از تو تقلید کردم تا وقتی خدا را ملاقات کردم به او بگویم جعفر بن محمد اینگونه مرا امر و نهی کرد. امام فرمود: ای ابا محمد ! پرسش ها را از این زن شنیدی/ نه به خدا سوگند حتی یک قطره از آن را اجازه نمی دهم...

۴-۲-۳ برگزاري كلاس های آموزشی

وجود برخی از گزارش ها حاکی از این فعالیت هاست.

"عن أبي بصير قال: كنت أقرئ امرأة كنت أعلمها القرآن"^۳

داشتم برای زنی كه قرآن را به وی می آموختم آیاتی را تلاوت می كردم...

"عن صفوان بن جمال قال :قلت لأبي عبدالله (ع): قد عرفتني بعملی تأتيني المرأة أعرفها بإسلامها و حبها إليكم و ولايتها لكم ليس لها محرم قال :إذا جاءت المرأة المسلمة فأحملها فإن المؤمن محرم المؤمنه."^۴

به امام صادق (ع) شما از كارم با خبری ؛ زنی نزد من آید كه از ایمان و دوستی و علاقه اش به شما آگاهم . فرمود: اگر زن مسلمانی نزد تو آمد او را به حضور بپذیر كه مرد مؤمن محرم اسرار زن مؤمن است.

^۱ -طب الائمه،ص۱۰۴

^۲ -الكافي،ج۶،ص۴۱۳

^۳ -دلائل الامامه،ص۲۳۲؛الخراج و الجرائح،ج۲،ص۵۹۴؛ مناقب آل أبي طالب ،ج۳،ص۳۱۶

^۴ -من لا يحضره الفقيه،ج۲،ص۴۳۹؛تهذيب الحكام ،ج۵،ص۴۰۱؛تهذيب الحكام ،ج۵،ص۴۰۱؛وسائل الشيعه،ج۱۱،ص۱۵۳

۴-۲-۴ تأکید بر بینش فقهی

اجتهاد و استنباط احکام شرعی از فنون تخصصی و پیچیده ای است که دست یابی به آن برای همگان امکان پذیر نیست و بر دوش عده ای خاص واگذار شده است.^۱ در عصر صادقین (ع) به موازات مشرب های گوناگون فقهی، در اثر تلاش های آن دو بزرگوار، فقه شیعه چهره ای ممتاز یافت. تفقه در دین به حدی در کلام معصومان (ع) مورد تأکید قرار گرفته که در روایت اسحاق بن عمار از امام صادق (ع) آمده است:

"لیت السیاط علی رؤوس أصحابی حتی یتفقوها فی الدین"^۲

ای کاش تازیانه بر سر یارانم بود تا در حلال و حرام بینش می یافتند.

لذا بسیاری از شیعیان در سایه این آموزه ها به درجه فقاها نائل آمده و در این تلاش ها زنان نیز با آنها مشارکت داشتند. در کنا روایاتی که امام (ع) به شمردن اجازه فتوا را صادر فرموده^۳، روایات مشابهی رامی بینیم که به برخی زنان نیز به دلیل برخورداری از درجه فقاها اجازه آموزش فقه به زنان داده شده است. از جمله آنها حمیده همسر امام صادق (ع) است که امام به زنان دستور داد احکام فقهی را از او یاد بگیرند.^۴

برخی روایات نیز هستند که در آنها فقاها زن مورد تأکید قرار گرفته است:

"سألته فی المرأة تحج عن الرجل الصرورة فقال : إن کانت قد حجت و کانت مسلمة فقیهة رب إمراه أفقه من رجل."^۵

از او درباره زنی پرسیدم که به جای مرد حج نرفته ، حج گزارده . فرمود: اگر زن مسلمان و فقیه باشد و خودش نیز حج به جای آورده باشد. چه بسا زنی نسبت به دینش از مرد آگاهتر باشد.

۴-۲-۵ تلاش در جهت ارتقای سطح علمی

بهره مندی از آموزه ای اهل بیت (ع) به ویژه سوق دادن شیعه به فقه این خاندان از جمله اقداماتی است که در بیداری شیعه و هشدار از نفوذ مذاهب دیگر در بین آنه صورت گرفته است. در پی تأکیدات ائمه (ع) در بالا بردن سطح آگاهی و بینش دینی زنان، یاران ایشان فعالیت های گسترده ای را با هدف آموزش زنان خویشاوند و در سطحی بالاتر عموم زنان شیعه آغاز کردند که ذیلا به برخی از آنها اشاره می شود:

۴-۲-۶ آموزش زنان خویشاوند

^۱ - (توبه: ۱۲۲)

^۲ - المحاسن، ج ۱، ص ۳۵۸

^۳ - الرجال، نجاشی، ص ۱۰

^۴ - الکافی، ج ۴، ص ۳۰۱؛ تهذیب الاحکام، ج ۵، ص ۴۱۰

^۵ - الکافی، همان ص ۳۰۶

^۷ - الکافی، همان، ص ۳۰۷؛ منتقی الجمان، ج ۳، ص ۸۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۷۶

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

"عن أبي أيوب قال قلت لأبي عبد الله امرأة من أهلنا مات أخوها فأوصى بحجة و قد حجت المرأة فقالت: أن صلح حججت أنا عن أخي و كنت أنا أحق بها من غيري. فقال أبو عبد الله (ع): لا بأس بأن تحج عن أخيها وأن كان لها مالا فلتحج من مالها فإنه أعظم لأجرها."^٧

ابو ایوب می گوید به امام صادق (ع) گفتم: زنی از خاندان ما برادرش را از دست داد در حالی که به حج خویش وصیت کرده بود. این زن که خود حجش را به جای آورده می گوید اگر اشکالی ندارد من به جای برادرم حج گزارم چرا که من نسبت به او از دیگران سزاوارترم. امام فرمود: اشکالی ندارد که به جای برادرش حج کند و چنان چه مالی لز خود داشته باشد با آن به حج رود چرا که پاداش بیشتری خواهد داشت.

"...قال حنان بن سدير: كانت امرأة معنا في الحي ولها جارية نائحة فجاءت إلي فقالت: يا عم أنت تعلم معيشتي من الله و من هذه الجارية النائحة و قد أحببت أن تسأل أبا عبد الله (ع) عن ذلك فإن كان حلالا و إلا بيعتها وأكلت من ثمنها حتى يأتي الله عزوجل بالفرج فقال لها أبي والله إنني لأعظم أبا عبد الله (ع) أن أسأله عن هذه المسألة قال: فلما قدمنا عليه أخبرته أنا بذلك فقال أبو عبد الله (ع): أتشارط؟ قلت: والله لا أدري أتشترط أم لا. قال: قل لها: لا تشارط و تقبل كلما أعطيت."^٨

حنان بن سدير می گوید: زنی از قبیله ما کنیز مرثیه خوانی دارد. نزد من آمد و گفت: عمو تو می دانی امرار معاش من از خدا و این کنیز مرثیه خوان است. می خواستم آن را از ابو عبد الله بپرسی که آیا این کسب حلال است و گرنه او را فروخته و از بهایش بخورم تا خدای عزوجل گشایشی کند راوی می گوید پدرم گفت: ابو عبد الله بزرگوارتر از آن است که چنین مسأله ای را از او بپرسم. هنگامی که نزد ابو عبد الله رفتم خودم خود این مسأله را برایش باز گو کردم. امام فرمود: آیا شرط بندی هم می کند؟ گفتم: به خدا سوگند نمی دانم شرط بندی می کند یا خیر. فرمود: به او بگو شرط نگذارد و هرچه به او دادند، بپذیرد.

۴-۲-۷ آموزش عموم زنان شیعه

"...عن معاوية قال: سألت أبا عبد الله عن المرأة تحج إلى مكة بغير ولي قال: لا بأس تخرج مع قوم ثقات"^٩

معاویه می گوید از ابو عبد الله (ع) در مورد زنی که بدون سر پرست حج می گزارد پرسیدم فرمود: اگر با گروه مورد اطمینانی باشد اشکالی ندارد.

"...عن علي بن أبي حمزة عن أبي عبد الله (ع) قال: سألته عن المرأة لها زوج فأبى يأذن لها أن تحج حجة الاسلام فغاب عنها و قد نهاها أن تحج. قال: لا طاعة لها في حجة الاسلام فلتحج إن شاءت"^{١٠}

^١ -الكافي«ج»ص١١٧-١١٨؛تهذيب الاحكام،ج٦،ص٣٥٨؛الاستبصار،ج٣،ص٦٠-٦١

^٢ -الكافي،ج٤،ص٢٨٢

^٣ -همان

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

علی بن ابی حمزه می گوید: از ابو عبد الله (ع) در مورد زنی پرسیدم که همسرش به او اجازه حج واجب را نمی داد. اکنون به مسافرت رفته در حالی که او را از رفتن منع کرده است. امام فرمود: در مورد حج واجب لازم نیست زن از همسرش اطاعت کند. چنان چه بخواهد می تواند به جای آورد.

"عن محمد بن مسلم قال: سألت أبا جعفر (ع) عن امرأة حرة تزوجت مملوكا على أنه حر فعلمت بعد أنه مملوك قال هي أملك بنفسها إن شاءت أقرت معه و أن شأت فلا..."^۱

محمد بن مسلم می گوید: از امام باقر (ع) در مورد زن آزادی پرسیدم که با یک برده ازدواج کرد به گمان اینکه آزاد است ولی متوجه شد که بوده است. امام فرمود: اختیار با آن زن است اگر بخواهد می تواند نزد او بماند و گر نه طلاق بگیرد...

در دوره های بعد که ارتباط مردم با امام (ع) شکل محدودتری به خود می گیرد، این آموزش ها از طریق نامه نگاری با معصوم انجام می شد:

"عن أيوب بن نوح قال كتب علي بن شعيب إلى أبي الحسن (ع) امرأة أَرْضعت بعض ولدي هل يجوز أن أتزوج بعض ولدها فكتب: لا يجوز ذلك لأن ولدها صارت بمنزلة ولدك..."^۲

از ایوب بن نوح نقل شده است: علی بن شعیب به امام هادی (ع) نامه ای نوشت در مورد زنی که یکی از فرزندانش را شیر داده بود آیا جایز است با یکی از فرزندانش ازدواج کنم. امام نوشت: خیر زیرا فرزندان حکم فرزندان تو را دارند.

"كتب إبراهيم بن سفيان إلى الرضا (ع) امرأة طافت طواف الحج فلما كانت في الشوط السابع اختصرت فطافت في الحجر و صلت ركعتي الفريضة و سعت و طافت طواف النساء ثم أتت منى فكتب: تعيد..."^۳

ابراهیم بن سفیان به امام رضا (ع) نوشت: زنی طواف حج رابه جای آورد ولی در طواف هفتم دور را کوتاه کرده و از حجر اسماعیل طواف کرد سپس دو رکعت خواند و سعی و طواف نساء را انجام داد و به منی رفت. امام نوشت: باید دوباره آن را انجام دهد.

۴-۲-۸ مبارزه با جهالت زنان شیعه

روایات متعددی از امامان معصوم به دست رسیده که به منزله اتمام حجتی با شیعه بوده، هرگونه جهالت و تجاهلی را نفی و به نوعی کوتاهی از انجام تکالیف الهی قلمداد کرده اند. از امام صادق (ع) روایت شده است:

"لا يسع للناس حتى يسألوا أو يتفقهوا..."^۴

نادانی مردم در امر دین جایز نیست. بنا براین یا بپرسند یا خود به بینش دینی برسند.

^۱ - همان، ج ۵، ص ۴۱۰

^۲ - من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۰۶؛ الاستبصار، ج ۳، ص ۲۰۱

^۳ - من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۹؛ تذکرة الفقهاء، ج ۸، ص ۹۱

^۴ - المحاسن، ج ۱، ص ۳۵۳

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

از امام کاظم (ع) سؤال شد:

"هل يسع للناس ترك المسألة عما يحتاجون إليه؟ قال: لا."^۱

آیا مردم مجازند مسائلی را که نمی دانند نپرسند؟ فرمود: خیر

جدا از روایات بالا که عموم شیعیان را مخاطب قرار داده، احادیثی نقل شده که مخصوصا زنان شیعه را در نظر داشته است. از جمله:

"... عن معاوية بن عمار قال: سألت أبا عبدالله (ع): ما تقول في امرأة جهلت أن ترمي الجمار حتى نفرت إلى مكة؟ قال: فلترجع و ترم الجمار."^۲

معوویه بن عمار می گوید: از امام صادق (ع) پرسیدم: نظرتان در مورد زنی که از رمی جمرات اطلاعی نداشت تا اینکه به مکه آمد چیست؟ فرمود: باید برگردد و رمی را انجام دهد.

"عن سورة بن كليب قال: خرجت معنا امرأة من أهلنا فجهلت الاحرام فلم تحرم حتى دخلنا مكة ونسينا أن نأمرها بذلك قال: فمروها فلتحرم عن مكانها من مكة أو من المسجد."^۳

سوره بن کلب می گوید: زنی از بستگان ما با ما به حج مشرف شد و به دلیل نا آگاهی، محرم نشد تا اینکه وارد مکه شدیم و فراموش کردیم احرام را به او گوشزد کنیم. فرمود: به او دستور دهید حتما از همان جای خود در مکه یا در مسجد احرام بندد.

در برخی روایات، با لحنی سرزنش آمیز، زن شیعی را از اهمل در وظایف و تکالیف دینی برحذر می دارد:

"... عن يزيد الكناسي قال: سألت أبي جعفر عن امرأة تزوجت في عدتها قلت: أرايت إن كان ذلك بجهالة؟ قال: فقال: ما من امرأة اليوم من نساء المسلمين إلا و هي تعلم أن عليها عدة في طلاق أو موت و لقد كن نساء الجاهلية يعرفن ذلك قلت: فإن كانت تعلم و لا تدرى كم هي؟ قال: فقال: إذا علمت أن عليها عدة لزمتهما الحجة فتسأل حتى تعلم."^۴

یزید کناسی می گوید: از امام باقر (ع) در مورد زنی که در وقت عده خویش ازدواج کرده بود پرسیدم گفتم: اگر این کار را از روی نا آگاهی انجام داده باشد، نظرتان چیست؟ فرمود: امروز زن مسلمانی نیست که نداند عده ای در طلاق یا مرگ همسرش دارد. زنان دوره جاهلی هم این رami دانستند. گفتم: اگر بداند ولی از مدت آن نا آگاه باشد؟ فرمود: اگر بداند حجت بر او تمام است. باید سوال کند تا مدت آن را بداند.

۵- فعالیت های علمی زنان شیعه در عصر ائمه (ع)

^۱ - همان

^۲ - الکافی، ج ۴، ص ۴۸۴

^۳ - همان، ص ۳۲۶

^۴ - همان، ج ۷، ص ۹۳؛ دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۴۵۴

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

سیره اهل بیت (ع) بر این اصل استوار است که سنت نبوی بی کاستی ها و پیرایه ها در اختیار مردم قرار بگیرد و از آنجایی که گفتار و کردار معصومان (ع) تجلی سیره پیامبر(ص) است، لذا شیعیان براین باور، بی توجه به دیگر گرایش های مذهبی و مکاتب کوناگون فکری از محضر آنها بهره مند شده و خود در انتقال و نشر میراث نبوی و ولوی به فعالیت پرداختند. بخشی از این تلاش ها که از سوی زنان شیعه صورت گرفته است در موارد زیر بررسی می شود:

۵-۱ برگزاری جلسات علمی

در رأس زنانی که به برگزاری جلسات علمی اهتمام زیادی داشتند، افراد زیر قرار گرفته اند:

حضرت زینب(س) در زمان خود، مرجع مردم در مسائل فقهی بود. در برخی از گزارش ها آمده است در طول مدت اقامت امام علی (ع) در کوفه، برخی از زنان از او خواستند در مجالس درس دخترش زینب شرکت کنند.^۱

نفیسه همسر اسحق بن جعفر(ع) یکی از زنانی بود که که صاحب مجالس حدیثی بود و در مورد او گفته اند:

"کانت دارها مزار کبار العلماء فی عصرها یجلسون إلیها و یسمعون منها و یناقشون مسائل العلم"^۲

خانه اش در عصر وی محل دیدار دانشمندان بزرگ بود که نزد او می نشستند و از او حدیث می شنیدند و در مورد مسائل دانش با یکدیگر بحث می کردند.

حفص بن قرط در مورد جلسات درسی یکی از زنان مدینه می گوید:

"قلت لأبی عبد الله (ع): إمراة بالمدينة کان الناس یضعون عندها الجواری فتصلحن..."^۳

به امام صادق(ع) گفتم: زنی در مدینه است مه مردم کنیزشان را نزد او می گذارند تا آنها را ارشاد کند...

۵-۲ شرکت در مجالس درس

در روایتی از امام زین العابدین(ع) چنین آمده است:

"كنت جالسا مع أبی و نحن زائرون قبر جدنا(ص) وهناک نسوان کثیرة إذ أقبلت امرأة منهن فقلت: من أنت یرحمک الله؟ قالت: أنا زیدة بنت قریبة ینت عجلان من ینی ساعدة. فقلت لها: هل عندک شیئا تحدثینا؟ فقالت: ای والله حدثنی أُمی أم عمارة بنت عبادة بن فضلة بن مالک بن عجلان الساعدی أنها قالت: ذات یوم فی نساء من العرب إذ أقبل ابو طالب کئیبا حزینا..."^۴

^۱ -خصائص زینبیه، ص ۲۷ -خصائص زینبیه، ص ۲۷؛ ریاحین الشریعه، ج ۳، ص ۵۷

^۲ -وفیات الاعیان، ص ۵، ص ۲۴

^۳ -الکافی، ج ۵، ص ۱۳۳

^۴ -العمدة، ص ۲۷-۲۸؛ الطرائف، ص ۱۶-۱۷

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

امام زین العابدی(ع) می فرماید: من با پدرم زمانی به زیارت قبر جدمان رفته و آنجا نشسته بودیم و جمعیت فراوانی از زنان نیز در آنجا حضور داشتند. در این هنگام یکی از آنها به طرفمان آمد. به او گفتم: کیستی؟ خدایت پیامرزد! گفت: من زیده دختر عجلان از قبیله بنی ساعده هستم. به او گفتم: آیا حدیثی داری که برایمان نقل کنی؟ گفت: آری به خدا سوگند! مادرم ام عماره دختر عباد به من گفت: روزی در میان گروهی از زنان عرب، ابو طالب غمگین و اندوهگین آمد...

حبابه والویه در محل تدریس امام باقر(ع) در مکه حاضر می شود و هزار مسأله علمی را از ایشان فرا می گیرد.^۱

۵-۳ پرسش از ائمه (ع)

"عن الحكم بن عتبة قال: كنا على باب أبي جعفر (ع) ونحن جماعة فننظر أ يخرج إذ جاءت امرأة فقالت: أيكم أبو جعفر؟ فقالوا لها ما تريدن منه؟ قالت: أريد أن أسأله عن مسألة. فقالوا لها هذا فقيه أهل العراق فسله. فقالت: أن زوجي مات وترك ألف درهم و كان لي عليه من صداقي خمسمائة درهم فأخذت ميراثي ثم جاء رجل فادعى عليه ألف درهم فشهدت له فقال الحكم: فبينما أنا أحسب ما يصيبها إذ خرج أبو جعفر(ع) فقال: ما هذا الذي تحرك به اصابعك يا حكم؟ فأخبرته بمقالة المرأة و ما سألت عنه. فقال: أبو جعفر(ع): أقرت ثلث ما في يدها و لا ميراث لها."^۲

حكم بن عتيبة می گوید: گروهی از ما در خانه امام باقر(ع) منتظر بودیم تا بیرون بیاید که زنی آمد و گفت: ابو جعفر کدام یک از شماست؟ به او گفتند: از او چه می خواهی؟ گفت: می خواهم از او سوالی بپرسم. (با اشاره به من) گفتند: این فقیه عراق است. از او سوال کن. گفت: همسرم فوت کرده و هزار درهم برجای گذاشت. مهریه ام پانصد درهم بود. من مهریه و میراثم را از آن برداشتم بعد از آن مردی آمد و ادعای مالکیت آن هزار درهم را کرد. و اکنون من برای سوال از این مشکل حضور یافته ام. حکم می گوید: هنگامی که داشتم سهم او را از آن ارث می شمردم امام باقر(ع) رسید و فرمود: حکم! چرا انگشتانت را می شماری؟ ماجرای زن را برایش تعریف کردم. فرمود: یک سوم آن مال اوست و میراثی به او تعلق نمی گیرد.

"عن محمد بن مسلم قال: جاءت امرأة إلى أبي عبد الله (ع) تستفتيه في المبيت في غير بيتها و قد مات زوجها..."^۳

محمد بن مسلم می گوید: زنی نزد امام صادق(ع) آمد و در مورد زنی سوال کرد که همسرش مرده و در خانه دیگری شب را سپری کند...

۵-۴ مناظرات

حره دختر حلیمه سعدیه و خواهر شیرین پیامبر(ص) از جمله بانوان معتقد به ولایت امام علی(ع) بود که به دستور حجاج بن یوسف ثقفی باز داشت شد. مناظره وی با حجاج در مورد برتری امام علی(ع) بر

^۱ - مناقب آل ابی طالب، ج ۴، ص ۱۹۸

^۲ - الکافی، ج ۷، ص ۲۴ و ۱۶۷؛ من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۲۲۳؛ الاستبصار، ج ۴، ص ۱۱۴

^۳ - الکافی، ج ۶، ص ۱۱۷؛ وسائل الشیعه، ج ۲۲، ص ۲۴۶-۲۴۷؛ الحقائق الناضرة، ج ۲۵، ص ۴۶۹

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

خلفای سه گانه که با استناد برآیات و روایات نبوی صورت گرفت، در نهایت حجاج را به تعجب و تحسین وا داشت.^۱

حسنیه از دیگر متکلمان برجسته شیعه بود که به افتخار شاگردی امام صادق(ع) نائل آمد و در اثر نبوغی که از خود نشان داد، آن حضرت مسائل اعتقادی را به گونه ای به او می آموزد که سالها پس از شهادت حضرتش، توانست درمجلس هارون الرشید با مخالفان مکتب اهل بیت(ع) وارد گفتگو شده و حقانیت مکتب اهل بیت (ع) را به اثبات برساند.^۲

۵-۵ زنان صاحب تألیف

اگر چه تعداد زنان صاحب تألیف در برابر آمار هنگفت مردان صاحب تألیف بسیار ناچیز است، اما همین مقدار در پایی از وجود تألیف را در میان زنان بانوان شیعه ارائه می دهد. نجاشی در کتاب خود، از دو زن صاحب اثر نام می برد: یکی علیه دختر امام سجاد(ع) که زواره، روایتگر کتاب اوست^۳ و دیگری کلثوم بنت سلیم که کتابی را از امام رضا(ع) روایت می کند.^۴

۵-۶ زنان صاحب منصب نیابت

ام سلمه از جمله زنان صاحب منصب نیابت بود که به مقام نیابت از معصوم(ع) نائل آمد. بر اساس روایتی از امام باقر(ع)، پیامبر(ص)، کتب و سلاح خویش را در اختیار ام سلمه قرار داد تا پس از وفاتش در اختیار جانشین وی قرار دهد. ام سلمه تازمان امام حسین(ع)، پس از شهادت هر امامی به نیابت از وی، آنها را به امام بعدی واگذار می کرد.^۵

طبق روایتی، امام حسین(ع) هنگام عزیمت به عراق، نامه ای پیچیده و وصیت نامه ای در اختیار دخترش فاطمه قرار داد.^۶ سعیده خدمتگذار امام صادق(ع) یکی دیگر از زنانی است که از سوی آن امام بزرگوار، عهده دار نگهداری وصیت نامه رسول خدا شد.^۷ امام کاظم(ع) نیز پس از باز داشتش به دستور هارون الرشید، مواریث امامت را به یکی از همسرانش به نام "ام احمد" واگذار کرد.^۸

۵-۷ زنان صاحب منصب سفارت

هنگام وداع امام حسین(ع) با خواهرش زینب(س) به او توصیه کرد احکام اسلام را از علی بن حسین(ع) بگیرد و به شیعیان برساند تا

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۷۰-۳۷۲

۲- حلیة المتقین، ص ۶۳۶-۶۴۸

۳- الرجال، نجاشی، ص ۳۰۴

۴- همان، ص ۳۱۹

۵- الکافی، ج ۱، ص ۳۴۰

۶- همان، ص ۳۰۳

۷- بصائر الدرجات، ص ۲۰۷؛ بحار الانوار، ج ۲۶، ص ۲۱۵-۲۱۶

۸- الکافی، ج ۱، ص ۳۸۱-۳۸۲؛ دلائل الامامة، ص ۳۷۳

۹- الغیبة، طوسی، ص ۲۳۰؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ۵۰۱ و ۵۰۷

۱۰- کمال الدین و تمام النعمة، ص ۴۲۶

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

بدین وسیله جان او را از خطر حفظ کند.^۸ حکیمه دختر امام جواد (ع) یکی از سفیرانی امام زمان (عج) در عصر غیبت صغرا بود. وی نامه های مردم و توقیعات آن امام بزرگوار را رد و بدل می کرد. از حکیمه در این باره نقل شده است:

"والله لأراه صباحا و مساءً و إنه لينبئني عما تسألوني عنه فأخبركم والله إنني لأريد أن أسأله عن شيء فيبدأني به وإنه ليرد علي الأمر فيخرج إليّ مني جوابه من ساعته من غير مسألتني."^۹

به خدا سوگند او را صبح گاهان و شامگاهان می دیدم و از هر چه می پرسیدم مرا آگاه می ساخت و من شما را از آن آگاه می کنم. به خدا سوگند قبل از اینکه بخواهم از او بپرسم ، او خود آغاز می کرد و پاسخ آن را می فرمود . جواب او همان لحظه بون اینکه بپرسم به واسطه من صادر می شود.

محمد بن عبد الله مطهری ، یکی از یاران امام عسکری (ع) می گوید:

"به خدا سوگند آن روز حکیمه مرا از مسائلی آگاه ساخت که جز خدای عزوجل ، کسی از آنها اطلاع نداشت و در اثر همان ها فهمیدم آنچه به من می گوید حقیقت دارد و مطابق با واقع است و دانستم خدای متعال او را بر مطالبی آگاه ساخته که دیگران از آن بی اطلاعند."^{۱۰}

خدیجه، خدمتکار امام حسن عسکری (ع) در خانه ای موسوم به "دار الرضا" ساکن بود و نقل و انتقال توقیعات و وجوهات شرعی مردم و دستورات امام عصر (عج) را ببه عهده داشت. یعقوب بن یوسف ضرابی غسانی در مورد چگونگی دیدار این زن با امام زمان (عج) چنین می گوید:

"أرى جماعة من الرجال من بلدان شتى يأتون باب هذه الدار فبعضهم يدفعون إلى العجوز رقاعاً معهم و رأيت العجوز قد دفعت إليهم كذلك الرقاع فيكلمونها و تكلمهم."^{۱۱}

گروهی از مردان را می دیدم که از نواحی مختلف به سوی این خانه می آیند و برخی از آنها نامه هایی را به پیرزن میدادند و او را می دیدم که نامه هایی را به آنها تحویل می داد با همدیگر صحبت می کردند.

۵-۸ نقش همسران ائمه (ع)

از آنجایی که همسران ائمه (ع) از فیض وجود علمی و معنوی آن بزرگواران بهره مند بوده ، بنا بر این بایستس احادیث فراوانی از آنها نقل شده باشد و هر یک از آنها مرجع مردم زمان خویش در مسائل مختلف دین باشند. اما باید گفت در مورد موقعیت علمی زنان اهل بیت (ع) اطلاع چندانی وجود ندارد و از آنه جز یک یا چند روایت دیده نشده است. از بین این زنان ، حضرت زهرا (س) ن ام فروه، همسر امام صادق (ع) و مادر امام عسکری (ع) در موقعیت حساس نقش بر جسته ای ایفا کرده اند.

^۱ همان ، ص ۴۲۹

^۲ -دلائل الامامه، ص ۵۷۴؛ الغیبه، طوسی، ص ۲۷۷

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

حضرت زهرا (س) پس از رحلت پیامبر (ص) از کسانی بود که صحابه برای کسب آگاهی از سیره پیامبر (ص) به ایشان مراجعه می کردند و در زمینه مسائل گوناگون اعتقادی، فقهی، اخلاقی، قضایی و ... از او پرسش می کردند. نمونه ای از این گره گشایی های دینی آن بانوی بزرگوار در ذیل می آید:

عبد الله بن مسعود روایت می کند: مردی نزد حضرت زهرا (س) آمد و گفت: ای دختر رسول خدا! آیا پیامبر چیزی برای شما به یادگار گذاشت که ما را از آن بهره مند سازی؟ فاطمه (س) فرمود: ای کنیز آن قطعه ابریشمی را برایم بیاور...^۱

محمود بن لبید می گوید: به فاطمه گفتم: مسأله ای به قلبم خطور کرده که می خواهم آن را از شما بپرسم. فرمود: بپرس! گفتم: آیا رسول خدا پیش از وفاتش در مورد امامت علی (ع) سخنی بیان داشت؟ فرمود: عجب! آیا روز غدیر خم را فراموش کردید؟ گفتم: نه چنین واقعه ای بوده ولی مرا از آنچه به صورت پنهانی با شما در میان گذاشت، آگاه کن. فرمود: خدا را گواه می گیرم که پیامبر (ص) فرمود: علی بهترین کسی است که بین شما باقی گذاشتم و او امام و جانشین بعد از من است...^۲

در زمان آن حضرت، بین دو زن، بر سر مسائل دین اختلاف افتاد و حضرت زهرا (س) با ارائه برهان، ادعای زن معاند را رد کرد و سخن زن مؤمن را پذیرفت.^۳

زنی نزد آن حضرت آمد و گفت: "مادر ناتوانی دارم که در نماز خواندن با مشکل مواجه شده و مرا فرستاد تا مسائلی را از شما بپرسم. فرمود: بپرس! آن زن ده سؤال پرسید و از کثرت سوال خجالت کشید و گفت: بیش از این شما را رنج نمی دهم. حضرت زهرا (س) به او فرمود: هر سوالی داری بپرس...^۴

در عصر امام صادق (ع) که فقه آل محمد (ع) چهره ای ممتاز یافت، ام فروه همسر وی از جمله زنلنی بود که در نتیجه برخورداری از چشمه جوشان فقه جعفری، به درجه ای از بینش دینی رسیده بود که ۹ امام صادق (ع) در پاسخ شاگردش عبد الرحمن بن حجاج در مورد چگونگی محرم ساختن نوزادشان، مادر او را به سوی ام فروه هدایت کرد تا پاسخ این مسأله شرعی را از او بگیرند.^۵ همسر امام هادی (ع) و مادر امام عسکری (ع) معروف به "جده"، از جمله کسانی است که هدایت شیعیان را در عصر غیبت امام عصر (عج) به عهده او واگذار شد.^۶

۶- نتیجه گیری

^۱ -

^۲ - تفسیر الامام العسکری، ص ۳۴۷؛ بحار الانوار، ج ۲، ص ۸

^۳ - الکافی، ج ۴، ص ۳۰۱؛ تهذیب الاحکام، ج ۵، ص ۱۰۴

^۴ - کمال الدین و تمام النعمه، ص ۵۰۱ و ۵۰۷؛ الغیبه، طوسی، ص ۲۳۰

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

آنچه از مطالعه سیره معصومان (ع) به دست می آید ، این است که آن بزرگواران در جهت حفظ تعامل پسندیده افراد جامعه اسلامی با یکدیگر و ریشه کن کردن رفتار ناشایست با زنان ، به تبیین حقوق وی در بخش های مختلف پرداختند و بدین وسیله گامی بزرگ در جهت اصلاح روابط اجتماعی برداشته و انقلابی نوین و تعالی بخش را به وجود آوردند که زمینه حضور مفید و مؤثر زنان را در صحنه های مختلف اجتماع فراهم ساخت. در این میان حضور زنان در عرصه کسب دانش و فعالیت های علمی، جلب نظر می کند. گزارش های تاریخی در مورد تلاش های علمی بانوان و وجود روایات منقول از آنها در کتب روایی ، بیانگر استقبال آنها از این فرمان مقدس، اشتیاق به فراگیری دانش و کسب معرفت دینی ، رهایی از تاریکی نادانی و خواری عقب ماندگی، درک حوادث و مسائل روزگار و حضور آگاهانه در زمانه و وغایب نبودن از زمان خویش است.

مراجع

۱. احکام القرآن ، محمد بن ادریس شافعی، تحقیق عبد الغنی عبد الخالق، بیروت، دار الکتب العلمیة، بی چا، ۱۴۰۰ق
۲. الاستبصار، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: حسن موسوی خراسان، تهران، دار الکتب الاسلامیة، چاپ چهارم، ۱۳۶۳ش.
۳. الاستیعاب فی معرفة الاصحاب، یوسف بن عبد البر قرطبی، تحقیق : علی محمد معوض وعادل احمد عبد الموجود ، بیروت ، دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.
۴. اسد الغابة فی معرفة الصحابة، علی بن اثیر جزری، تحقیق: علی محمد معوض و عادل احود عبد الموجود، دار الکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۱۵ق.
۵. الاصابة فی تمییز الصحابة، شهاب الدین بن حجر عسقلانی، تحقیق: عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت ، دار الکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۱۵ق.
۶. الامالی، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: بخش تحقیقات اسلامی موسسه بعثه، قم، موسسه بعثه، چاپ اول ۱۴۱۱ق.
۷. بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، محمد باقر مجلسی، بیروت ، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، بی تا.
۸. بصائر الدرجات، محمد بن حسن صفار، تحقیق: میرزا حسن کوچه باغی، تهران ، منشورات الاعلمی، بی چا، ۱۴۰۴ق.

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

۹. تذکرة الحفاظ، شمس الدين محمد ذهبی، تحقیق: زکریا عمیرات، بیروت، دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۹ق.
۱۰. تذکرة الفقهاء، حسن بن یوسف حلی، تحقیق: موسسه آل البيت لإحياء التراث، موسسه آل البيت لإحياء التراث، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
۱۱. تفسیر الامام العسکری، تحقیق: موسسه الامام المهدي، قم، موسسه الامام المهدي، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۱۲. تفسیر الصافي، محمد بن مرتضی فیض کاشانی، تهران، مکتبة الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۶ق.
۱۳. تفسیر القرآن، عبد الرزاق صنعانی، تحقیق: مصطفی مسلم محمد، ریاض، مکتبة الرشد، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
۱۴. تهذيب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: حسن موسوی خراسانی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۶۴ش.
۱۵. تهذيب الکمال فی اسماء الرجال، ابو الحجاج یوسف مزی، تحقیق: بشار عواد معروف، بیروت، موسسه الرسالة، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
۱۶. جامع البیان، محمد بن جریر طبری، بیروت، دار الفکر، بی جا، ۱۴۱۵ق.
۱۷. الحدائق الناضرة، یوسف بن احمد محقق بحرانی، قم، موسسه النشر الاسلامی، بی جا، بی تا.
۱۸. حقوق النساء فی الاسلام، محمد رشید رضا، بیروت، دار الاضواء، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
۱۹. حلیة المتقین، محمد باقر مجلسی، بی جا، انتشارات بهزاد، چاپ اول، ۱۳۷۵ش.
۲۰. الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، تحقیق: موسسه الامام المهدي، قم، موسسه الامام المهدي، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۲۱. خصائص زینبیه (ویژگی های حضرت زینب (ع))، نور الدین جزائری، تحقیق: ناصر باقری بید هندی، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، چاپ اول، ۱۳۷۷ش.
۲۲. الخصال، محمد بن علی بن بابویه، موسسه الاعلمی للمطبوعات، بی جا، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
۲۳. الخلاف، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: گروهی از محققان، قم، موسسه النشر الاسلامی، بی جا، ۱۴۱۰ق.
۲۴. دعائم الاسلام، ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الاحکام، ابو حنیفه نعمان بن احمد مغربی، تحقیق: آصف بن علی اصغر فیضی، قاهره، دار المعارف، بی جا، ۱۳۸۳ق.
۲۵. دلائل الامامه، محمد بن جریر طبری، بیروت، دار الفکر، بخش تحقیقات اسلامی، موسسه بعثه، قم، موسسه بعثه، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
۲۶. الرجال، احمد بن علی نجاشی، تحقیق: موسی شبیری زنجانی، قم، موسسه النشر الاسلامی، چاپ چهارم، ۱۴۱۳ق.

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

۲۷. روضة الواعظین، محمد بن فتال نیشابوری، قم، منشورات الشریف الرضی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
۲۸. ریاحین الشریعه در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه، ذبیح الله محلاتی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، بی جا، بی تا.
۲۹. سیر اعلام النبلاء، شمس الدین محمد ذهبی، بیروت، موسسه الرساله، چاپ هشتم، ۱۴۱۲ ق.
۳۰. صحیح البخاری، محمد بن اسماعیل بخاری، بی جا، دار الفکر، بی جا، ۱۴۰۱ ق.
۳۱. صحیح مسلم، مسلم بن حجاج نیشابوری، بیروت، دار الفکر، بی جا، بی تا.
۳۲. طب الاثمه، ابن سبور زیات، قم، منشورات الشریف الرضی، چاپ دوم، ۱۴۱۱ ق.
۳۳. الطبقات الکبری، محمد بن سعد هاشمی، تحقیق: محمد عبد القادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
۳۴. الطرائف فی معرفه مذاهب الطوائف، سید بن طاووس حلی، قم، بی نا، چاپ اول، ۱۳۹۹ ق.
۳۵. عدة الداعی و نجاح الساعی، احود بن محمد بن فهد حلی، تحقیق احمد موحدی، قم، مکتبه وجدانی، بی جا « بی تا.
۳۶. العمدة، یحیی بن حسن بن بطریق حلی، قم، موسسه النشر الاسلامی، بی جا، ۱۴۰۷ ق.
۳۷. عوالی اللئالی العزیزه فی الاحادیث الدینیة، ابن ابی جمهور احسائی، تحقیق: مجتبی عراقی، قم، بی نا، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.
۳۸. الغیبة، محمد بن حسن طوسی، تحقیق: عباد الله تهرانی و علی احمد ناصح، بی جا، موسسه المعارف الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۱۷ ق.
۳۹. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۶۵ ش.
۴۰. کمال الدین و تمام النعمه، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، موسسه النشر الاسلامی، بی جا، ۱۴۰۵ ق.
۴۱. کنز العمال فی سنن الاقوال و البفعال، علا الدین بن حسام الدین هندی، تحقیق: بکری حیانی و صفوة السقا، بیروت، موسسه الرساله، بی جا، ۱۴۰۹ ق.
۴۲. کنز الفوائد، ابوالفتح کراجکی، قم، مکتبه مصطفوی، چاپ سوم، ۱۳۶۹ ش.
۴۳. مجمع البیان، فضل بن حسن طبرسی، تحقیق: گروهی از محققان، بیروت، موسسه العلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۵ ق.
۴۴. مجمع الزوائد و منبع الفوائد، علی بن اکبر هیثمی، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی جا، ۱۴۰۸ ق.
۴۵. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد برقی، تحقیق: مهدی رجایی، قم، کنفرانس جهانی اهل البيت (ع)، چاپ دوم، ۱۴۱۶ ق.

کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی
International Congress on Culture and Religious Thought

۴۶. المحجة البيضاء في تهذيب الاحياء، محمد بن مرتضى فيض كاشاني، تحقيق على اكبر غفاري، بي جا، موسسه النشر الاسلامي، چاپ دوم، بي تا.
۴۷. مسند احمد بن حنبل، احمد بن حنبل شيباني، بيروت ، دار صادر، بي چا، بيتا.
۴۸. مشكاة الانوار في غرر الاخبار، على بن حسن، بي جا، دار الحديث، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
۴۹. المصنف، عبد الله بن ابي شيبة، تحقيق: سعيد اللحام، بيروت، دار الفكر، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۵۰. المقنعه، محمد بن محمد بن نعمان (شيخ مفيد)، تحقيق: موسسه النشر الاسلامي، قم، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۵۱. من لا يحضره الفقيه، محمد بن علي بن بابويه، تحقيق: علي اكبر غفاري، قم، موسسه النشر الاسلامي، چاپ دوم ، بي تا.
۵۲. مناقب آل ابي طالب ، محمد بن شهر آشوب مازندراني، تحقيق: يوسف تباعي، دار الاضواء، بيروت، چاپ دوم، ۱۴۱۲ق.
۵۳. منتقى الجمان في الاحاديث الصحاح و الحسان، حسن بن زين الدين، تحقيق: علي اكبر غفاري، موسسه النشر الاسلامي، چاپ اول، ۱۳۶۲ش.
۵۴. وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة، محمد بن حسن حر عاملي، تحقيق: موسسه آل البيت (ع) لاحياء التراث، چاپ دوم، ۱۴۱۴ق.
۵۵. وفيات الاعيان و أنباء أبناء الزمان، احمد بن محمد بن خلكان، تحقيق: احسان عباس، بيروت، دار احياء التراث العربي، دار صادر، بي چا، ۱۳۹۷ق.